

. . . 'Εσείς ὅμως οἱ ἄλλοι! "Ὅσοι νιώσατε στή μεταρρύθμιση τοῦ ἀναγνωστικοῦ τὸ πρῶτο ἀπαραίτητο βῆμα πρὸς μιὰ πλατύτερη καὶ βαδύτερη ἀνεγέννηση· ὅσοι τὸ καταλάβατε, πῶς μὲ τὴν καδιέρωση τῆς ζωντανῆς γλώσσας καὶ γραμματικῆς, ἀποχτήσατε μέσα στὸ σχολεῖο σας, ἐσεῖς κι οἱ μαθητές σας, μαζί μὲ τὴ γλωσσική καὶ τὴν ψυχική σας ἐλευθερία· ὅσοι καταλάβατε πῶς ὅσο χάνεται ἡ βασιλεία τῶν τύπων τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς, τόσο γιγαντώνεται καὶ φανερώνεται ἡ δύναμη τοῦ ζωντανοῦ δασκάλου κι ὑψώνεται αὐτὸς σὲ δημιουργὸ μέσα στὴν τάξη του· ἂν τὸ φῶς ποὺ σκόρπισαν τὰ καταδικασμένα ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ἀναγνωστικά, φώτισε τοὺς μαθητές σας καὶ τὶς οἰκογένειες τους καὶ βρῆκε ἀναμμένο καὶ τὸ δικό σας τὸ λυχνάρι· ἂν ἡ φωνὴ τῆς ἀλήθειας ξύπνησε μέσα σας τὸν ἀντίλαλο τοῦ ἰδανικοῦ — τότε, τότε πρὸ πάντων δὲν μπορεῖτε νὰ σιωπήσετε.

Ἡ βαδύτερη συνείδηση μιᾶς ἀλήθειας ποὺ μᾶς φώτισε, μᾶς ἐπιβάλλει βαδύτερες ὑποχρεώσεις. . . .

Ἡ ΔΙΓΛΩΣΣΙΑ ΓΕΝΝΑ ΠΟΛΛΑΠΛΕΣ ΚΑΙ ΒΑΘΙΕΣ ΒΛΑΒΕΣ ΣΤΟ ΕΘΝΟΣ ΜΑΣ **

Ἡ βαδύτερη καὶ θλιβερότερη ἴσως ζημία γίνεται ὅμως στὰ σπλάχνα τοῦ ἔθνους, στὴν Παιδεία του. Ὑποχρεωμένη νὰ δυσιάζη τὴν πραγματικὴ μόρφωση σ' ἐκεῖνο ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὄργανο τῆς μόνο, στὴ γλώσσα, καλλιεργώντας πρῶτα πρῶτα τὴ λεξιμάθεια καὶ τὴν ἀρχαία γραμματικὴ, πνίγει τὴν ἀτομικότητα, φιμώνει σὲ κάθε μάθημα τὶς ψυχὲς τῶν μαθητῶν ποὺ πᾶνε νὰ ἀνοιχτοῦν, ματαιώνει τὴν ἐλεύθερη ἔκφραση στὶς συνθέσεις καὶ ἐμποδίζει ἀκόμη τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς νὰ ζωντανέψουν. Ἔτσι ἡ νεοελληνικὴ παιδεία διατηρεῖ τὸ βυζαντινὸ ὀλιγαρχικὸ τῆς χαρακτῆρα· κοντὰ στοὺς τόσο λίγους ποὺ γίνονται ἱκανοὶ νὰ ἐκφραστοῦν ἐλεύθερα στὴν καθαρεύουσα ἀφήνει τὸ μέγιστο μέρος τοῦ λαοῦ μας πολὺ-γλωσσο καὶ ἄγλωσσο, χωρὶς ἐνεργὴ συμμετοχὴ στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δυσκολεύομε, καθὼς ἀπὸ καιρὸ τὸ κατάλαβαν οἱ ἀντίγνωμοι, τὴ γ λ ω σ σ ι κ ῆ ἄ φ ο μ ο ἰ ὠ σ η τ ῶ ν ξ ε ν ο φ ὶ ὠ ν ὠ ν πληθυσμῶν, καὶ στεροῦμε μόνοι μας τὸν ἑαυτό μας τὸ κυριώτερο ὄπλο γιὰ μιὰ πνευματικὴ καπάχτηση. Γιατὶ μὴν ἔχοντας στὴ σχολικὴ γλώσσα τὸ φορέα παιδείας ἀληθινῆς, πολεμοῦμε νὰ ἐξελληνίσουμε ξενόγλωσσους μὲ τὸ β ο ὕ ς β ο ὀ ς καὶ τ α ὠ ς τοῦ τ α ὠ , οἱ σ κ ὀ μ β ρ ο ι εἶ ν α ι ἰ χ θ ὕ ε ς, καὶ ζητοῦμε νὰ στηρίξωμε τὴν ἐθνικὴ συνείδηση μὲ ἰδίωμα ποὺ οὔτε γιὰ φιλολογικὴ γλώσσα δὲ δείχτηκε ἄξιο καὶ ποὺ δὲ θὰ τὸ ἀκούσουν οἱ τάχα ἐξελ-

(**) Ἀπὸ τὸ γράμμα στοὺς Ἑλληνες δημοδιδασκάλους ποὺ ἔστειλε ὁ Μανόλης Τριανταφυλλίδης, τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1926; σελ. 31 — 32.

ληνισμένοι στὴ καθημερινή μας ζωὴ. Μὲ τὴ δύσκολη γλῶσσα μας ὄχι μόνο σὲ περασμένους αἰῶνες εὐκολύναμε τὸ γλωσσικὸ ἐκσλαβισμὸ ἐλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας παρὰ καὶ τελευταῖα εἶδαμε τοὺς ξενόφωνους πρόσφυγες ἀπὸ τὴ Μικρασία νὰ μαθαίνουν γρήγορα τὰ σλαβικὰ — καὶ ὄχι τὰ ἐλληνικά.

Ἔτσι ραγίζει καὶ χωρίζεται ἡ ψυχὴ τοῦ καθενός μας καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους σὲ δύο, γεννιέται μέσα μας δυασμὸς ποὺ ἐπιδρᾷ ὀλέθρια στὸ πνεῦμα καὶ στὸ ἦθος — μιὰ μοναδικὴ νεοελληνικὴ διγλωσσία ποὺ σὲ ὄνομα ἑνὸς εὐγενικοῦ καὶ ἀπραγματοποίητου καὶ ξεθυμασμένου πιά ιδανικοῦ καλλιεργεῖ τὴ λεξιθέρια καὶ τὴν ἐπιπολαιότητα, τὴν ἀσυνεννοησία, τὴν προχειρολογία, τὰ μεγάλα λόγια, καὶ τὴν ψευδολογία.

Ἐπιμέλεια **Θ. Γέρου**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΡΦΑΛΑΚΗΣ

ΤΑ ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑΚΑ ΒΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

Γ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΟΥΛΑ δ.φ. φιλόλογου

Ἡ φιλοσοφία μὲ τις νεώτερες κατευθύνσεις της ἔχει διευρύνει τὸ πεδίο τῶν ἐρευνῶν της. Ἀντί δηλ. νὰ διευκρινίσῃ τις σχέσεις ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ φαινόμενα καὶ τὴν πραγματικότητα (ὑπερβατὴ ἢ ἔμφυτο) προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ τὰ βιώματα τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ μπορούμε ν' ἀμφιβάλλωμε γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὁποιοδήποτε ἐμπειρικοῦ δεδομένου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴ ἐνέργεια τῆς συνείδησης, τῆς cogitatio δηλ. τῆς συνειδησιακῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγκεφάλου. Γι' αὐτὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας καὶ εἰδικώτερα τῆς φαινομενολογίας, ὅπως ὠνομάσθηκε ἡ κατεύθυνση αὐτὴ πού ἀναζητᾶει νὰ φθάσῃ στὰ ἔσχατα δεδομένα τῆς πραγματικότητος, γίνεται ἡ μελέτη τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδησιακῆς ἐνεργείας, δηλ. τῆς ροῆς τῆς συνείδησης», τοῦ φαινομένου.

Φαινόμενο, κατὰ τὴ φαινομενολογία, εἶναι τὸ ἰδανικὸ περιεχόμενο πού μπορούμε ν' ἀνεύρωμε σὲ κάθε ἐμπειρικὸ δεδομένο μὲ τὴ «φαινομενολογικὴ ἀναγωγὴ», γιὰτὶ κάθε ἐμπειρικὸ δεδομένο περιέχει ἓνα ἰδεώδη πυρῆνα, ἢ τὴν «παρουσία» τῆς ἰδέας, ὅπως ἔλεγε ὁ Πλάτων. Κάθε φαινόμενο δηλ. γιὰ τοὺς φαινομενολόγους εἶναι ἓνα δεδομένο πού ἀποκαλύπτει καὶ κάνει φανερὴ τὴν οὐσίαν τοῦ ὄντος (καὶ δὲν εἶναι κάτι, κατὰ τὴ Καντιανὴ ὁμολογία, πού ἀποκρύπτει τὴν ἀληθινὴ οὐσίαν τῆς μεταφυσικῆς πραγματικότητος). Φαινομενολογία δὲ εἶναι τὸ «λέγειν τὰ φαινόμενα» δηλ. ἡ ἀποκάλυψη καὶ ἐρμηνεία τοῦ ὄντολογικοῦ περιεχομένου τῆς πραγματικότητος. Ἄρα ἡ φαινομενολογία μεταπίπτει στὴν ὄντολογία.

Γιὰ τὴν μελέτη αὐτὴ τοῦ φαινομένου χρησιμοποιεῖ ὁ Husserl (1859 — 1938), ὁ κύριος θεμελιωτὴς τῆς φαινομενολογίας, σὰν ἀρχὴ τὴν ἀναφορικότητα κατὰ τὴν ὁποία κάθε ψυχικὸ φαινόμενο εἶναι μιὰ στροφὴ τῆς ψυχικῆς συνείδησης πρὸς κάτι τὸ τοποθετημένο στὴν ἐξωσυνειδησιακὴ περιοχὴ. π.χ. ἡ αἰσθητικὴ ἀντίληψη εἶναι στροφὴ τῆς ψυχικῆς συνείδησης πρὸς ἓνα αἰσθητὸ ἀντικείμενο, πού ὑπάρχει στὸν πραγματικὸ χῶρο. Ἐνα βουλητικὸ φαινόμενο ἀποτελεῖ στροφὴ τῆς συνείδησης πρὸς ἓνα ἀντικείμενικὰ ὑπάρχοντα καὶ ἐπιδιωκόμενο σκοπὸ, ἓνα καλλιτεχνικὸ συναίσθημα εἶναι ἡ στροφὴ τῆς πρὸς τὸ καλὸ, ἓνα θρησκευτικὸ συναίσθημα πρὸς τὸ ἅγιον κ.λ.π.

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ συνειδησιακὴ ἐνεργητικότης ἐμφανίζει δυὸ πλευρές: εἶναι ἐνεργητικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ. εἶναι δηλ. ἀπὸ τὴ μιὰ ἀποψὴ ἐνέργημα, νόσηση (ὅπως λέει ὁ Husserl) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη κάτι πρὸς τὸ ὁποῖο κατευθύνεται τὸ ἐνέργημα, ἓνα ἀντικειμενικὸ περιεχόμενο πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὸ τὸ ἐνέργημα, νόημα λεγόμενο, εὐρισκόμενο ὁμῶς ἐκτὸς τῆς νόησης.

Τὰ μέσα γιὰ τὴ διερεύνηση τῆς ροῆς τῆς συνείδησης, ἡ ὁποία ροὴ προέρχεται ἀπὸ τὶς «νοήσεις» καὶ τὰ «νοήματα», εἶναι ἡ διπλῆ φαινομενολογικὴ ἀναγωγή: α) ἡ «εἰδική» ἀναγωγή πού μ' αὐτὴ ἀναγόμεσθε στὸ ἰδανικὸ περιεχόμενον τῶν δεδομένων τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου (π.χ. ἕνα ἄνθρωπο πού ἔχω μπροστά μου μπορῶ νὰ τὸν θεωρήσω ἀπὸ ἰδανικὴ ἄποψη καὶ ν' ἀναζητήσω τὰ ιδεώδη καὶ χαρακτηριστικά του ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὑπόστασή του σὲ χῶρο καὶ χρόνο) καὶ β) ἡ «ὑπερβατικὴ» ἀναγωγή πού συνίσταται στὸ νὰ θεωρήσωμε τὰ δεδομένα πού μᾶς ἔδωσε ἡ α' ἀναγωγή, ὄχι σὰν αὐτόνομες ἀντικειμενικὲς πραγματικότητες ἀλλὰ σὰν «ὑπερβατικὰ φαινόμενα» πού ἀνήκουν στὴν καθαρὴ ροὴ τῆς συνείδησης. Ἔργο τοῦ φαινομενολόγου φιλοσόφου εἶναι ν' ἀναχθῆ μετὰ τὴ διπλῆ αὐτὴ ἀναγωγή πού περικλείνει ἐνάργεια καὶ ἀλήθεια ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία στὸ ἐπίπεδο τῶν ὑπερβατικῶν συνειδησιακῶν φαινομένων.

Κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ ἐξετάζονται τὰ συνειδησιακὰ βιώματα τοῦ ἀρχαίου ἀνθρώπου (1). Ἕνας ζωγραφισμένος κένταυρος πού παίζει αὐλὸ δὲν ἔχει λιγώτερη ὑπαρξὴ ἀντικειμενικὴ ἀπὸ μιὰ ἱστορικὴ μάχη ἢ ἀπὸ τὸ φυσικὸ φαινόμενο τῆς δύσης ἢ ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου πού βλέπουμε σὲ μιὰ στιγμή, γιὰτὶ εἶναι ἕνας κένταυρος πού ἔχει ζήσει στὸν κόσμο τῆς φαντασίας σὰν ἀντικείμενο πού ἔχει συλληφθῆ ἀπὸ αὐτὴ.

Ἔτσι ἡ φιλοσοφία ἐξετάζει ὅλο τὸν κόσμο τοῦ «μύθου» πού μετὰ τὸν Πλάτωνα εἶχε ἐγκαταλειφθῆ. Δὲν χωρίζει τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ φαινόμενο, ἀλλὰ ἀγκαλιάζει ὅλο τὸν τομέα τῆς ἀνθρώπινης πείρας μετὰ τὸ σκοπὸ νὰ ἐκφράσῃ τοὺς διάφορους τρόπους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους πραγματώνεται ἡ συνείδηση.

Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ μποροῦμε νὰ δοῦμε τὰ βασικὰ συνειδησιακὰ βιώματα τοῦ ἀρχαίου ἀνθρώπου, πού ἀναβλύζουν μέσα ἀπὸ τὴν ἄπειρη ποικιλία τῶν ἐκφράσεων ἐξετάζοντας τὰ κείμενα ἰδιαίτερα τὰ ὁλοκληρωμένα, ὅπως ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος, Αἰσχύλος, Σόλωνας, Θεόγνις, Σοφοκλῆς, Ἡρόδοτος, Ἀριστοφάνης, Θουκυδίδης, Εὐριπίδης, Ξενοφώντας, χωρὶς καμμιά διάκριση ἐκ τῶν προτέρων μετὰ μυθικοῦ καὶ ἱστορικοῦ, ποιητικοῦ καὶ λογικοῦ, μεαξὺ ἐκείνου πού λέμε κοινὰ φανταστικὸ καὶ ἀληθινό. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀποκαλύπτεται ἡ δομὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ τῆς σκέψης τοῦ ἀρχαίου ἀνθρώπου.

Ἐπειτα ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐξέταση διαπιστώνουμε μιὰ βαθειὰ ἐνότητα στὸ ἀρχαῖο πνεῦμα, ἂν καὶ κανένας κόσμος δὲν ὑπῆρξε πιὸ κατατμημένος μέσα στὸ χρόνο καὶ στὸ χῶρο, ὅπως ὁ Ἑλληνικὸς τουλάχιστο ὡς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα (323)22 συμπύπτει ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Δημοσθένη). Ἄσχετα λοιπὸν ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τοὺς συγγραφεῖς ἐμφανίζονται μερικοὶ σταθεροὶ παράγοντες πού δείχνουν τόσο τοὺς μύθους ὅσο καὶ σπὴ λογικὴ θεώρηση τὴν ὠριμότητα αὐτοῦ τοῦ πνεύματος.

Ι. ΣΤΑΘΕΡΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Οἱ παράγοντες αὐτοὶ ἄσχετα μετὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ εἶδη τοῦ λόγου, μποροῦν ν' ἀναλυθοῦν ὡς ἑξῆς:.

Σὰν πρῶτο στάδιο τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς σκέψης εἶναι α) μιὰ κατάσταση χάους. Εἶναι ἡ πρώτη ἄμορφη πραγματικότητα, πού κλείνει μέσα τῆς ὅλες τὶς δυνατὲς μορφὲς χωρὶς νὰ πραγματοποιήσῃ καμμιά καὶ ἐμφανίζεται στὸν

1. Οἱ κυριώτερες ἀπὸ τὶς σκέψεις καὶ ἀντιλήψεις πού διατυπώνονται στὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶναι παρμένες ἀπὸ τὸ θαυμάσιο βιβλίον «L'homme antique» Payot, Paris τοῦ R. Schaefer καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Γενεύης.

Θαλή σὰν ὕδωρ, στὸν Ἀναξίμανη σὰν ἀέρας, στὸν Πυθαγόρα σὰν ἀριθμὸς, στὸν Ἡράκλειτο σὰ φωτιά, στὸ Δημόκριτο σὰ μάζα ἀτόμων, πὺν βρίσκονται σὲ διαρκῆ κίνηση.

Ἡ ἴδια παράλληλη ἀδιαφοροποίητη κατάσταση ἐμφανίζεται καὶ στὶς συνειδήσεις τῶν ἡρώων καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας ὠρισμένων πόλεων: Ὁ Οἰδίποδας δὲν ἔχει στὴν ἀρχὴ συνείδηση τοῦ πεπρωμένου του, ἡ Ἥλέκτρα εἶναι παντρεμένη μ' ἓνα βοσκό, ὁ Ἀχιλλέας στὸ βασικὸ ἐπεισόδιο τῆς Ἰλιάδας, ὅταν συγκρούεται μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα γιὰ τὴ Βρυσήδα βρίσκεται σὲ μιὰ ἀόριστη κατάσταση θυμοῦ καὶ ψυχικῆς ταραχῆς, ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος εἶναι διηρημένος σὲ ἓνα μωσαϊκὸ κρατῶν φιλοπολέμων (Θουκυδίδης Α, 188). Τὴν ἴδια κατάσταση (ἀδιαφοροποίητη) τὴ βρίσκουμε σὰν ἐρέθισμα στὴ Σωκρατικὴ διαλεκτικὴ. (Ξενοφώντας, Ἀπομνημονεύματα).

β) Καμιὰ τάξη δὲν δημιουργεῖται ἀπὸ τὸ χάος. Γιὰ νὰ ἐμφανισθῆ πρέπει τὸ ἀδιαφοροποίητο νὰ ἀναχθῆ στὴ δυαδικὴ κατάσταση. Τὴ χαώδη δηλ. κατάσταση θὰ διαδεχθῆ ἡ συνειδητοποίηση τοῦ χάους καὶ τῆς ἀταξίας, πὺν εἶναι κατὰ κύριο λόγο ἡ συνειδητοποίηση τοῦ ἐγὼ σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ τὸν ἄλλον ἄνθρωπον.

Ὅταν ὁ Ἀχιλλέας, στὸ ἴδιο ἐπεισόδιο πὺν ἀναφέραμε ρωτᾷ τὴν Ἀθηνᾶ, ἂν ἦρθε κοντά του γιὰ νὰ δῆ τὴν ἀναίδεια τοῦ Ἀγαμέμνονα, ἡ θεὰ τοῦ ἀπαντᾷ «ἦρθα γιὰ νὰ καταπραῖνω τὴν ὀργή σου καὶ νὰ δῶ, ἂν θὰ μὲ ὑπακούσης». Ὁ Ἀχιλλέας καταλαβαίνει τότε ὅτι τὸ ἀληθινὸ πρόβλημα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς του.

Ἡ Ἀθῆνα πάλι καὶ ἡ Σπάρτη γίνονται ἀντίπαλες (δυαδικὴ κατάσταση) γιὰ νὰ ἀρχίσουν πραγματικὰ ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία.

Ἡ δυαδικὴ λοιπὸν κατάσταση — διάκριση τῆς δικῆς μας ἀποψῆς καὶ τῆς ἀποψῆς τοῦ ἄλλου — εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὴ, πὺν μπορεῖ νὰ δώσῃ λύση στὸ πρόβλημα: Βρισκόμαστε ἀκόμα στὸ δίλημμα καὶ στὴν ἀμφιβολία. Δυὸ ἀπόψεις ἀξίζουν βέβαια περισσότερο ἀπὸ τὸ χάος, ἀλλὰ μποροῦν νὰ φέρουν τὴν αὐτοκαταστροφὴ ἢ τὴν ἀλληλοεξουδετέρωση, ὅσο δὲν ἀνάγονται σὲ ἓνα Κανόνα, σὲ ἓνα Μέσο Ὁρο, στὴ θεία Δικαιοσύνη. Τὸ χάος καὶ ἡ Γῆ ὅσο ἀγνοοῦν τὴν ἀγάπη κάνουν καρπὸς χωρὶς ζωὴ. Ἡ Κλυταιμνήστρα καὶ ἡ Κασσάνδρα, ὁ Οἰδίπους καὶ ὁ Τειρεσίας, λένε ἀλήθειες ἀντίθετες ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν θγαίνει τίποτε καλό.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς ψευδεῖς σχέσεις, ὅπως τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας στὴν ἀρχὴ τῆς Ὁρέστειας, τοῦ Οἰδίποδα καὶ τοῦ λαοῦ του στὴν ἀρχὴ τοῦ Οἰδίποδα τυράννου.

Αὐτὸς ὁ νόμος τῆς αὐτοκαταστροφῆς δεσπόζει στὴν ἀρχαία σκέψη καὶ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες πηγὲς τοῦ τραγικοῦ στοὺς ποιητῆς, φιλοσόφους, ἱστορικούς. Μὲ μιὰ ἀλάθητη νομοτέλεια ὁ δολοφόνος προετοιμάζει τὸ δικό του φόνον, «ἢ κακιά

1. Ἄς δοῦμε ἀπὸ κοντά αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο. Μπορεῖ ν' ἀναλυθῆ σὲ πέντε στάδια:

1) Ὁ Ἀχιλλέας λυπᾶται φοβερὰ καὶ θυμῶναι ἀπὸ τὶς ἀδικες κατηγορίες τοῦ Ἀγαμέμνονα: μνονα: ἄχος (188). (ἀδιαφοροποίητη κατάσταση).

2) Αὐτὴ ἡ κατάσταση τῆς συναισθηματικῆς ταραχῆς δίνει τὴ θέση τῆς σὲ μιὰ ἐσωτερικὴ ἀμφιβολία καὶ δισταγμὸ: διάδιχα μερμήριξεν ἢ ... ἠέ (189-192).

3) Σὰν τρίτο στάδιο ἀκολουθεῖ ἡ ἐπέμβαση τοῦ ὑπερβατικοῦ παράγοντα, τῆς Ἀθηνᾶς: ἦλθε δ' Ἀθῆνη οὐρανόθεν (194-195).

4) Ἀκολουθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐνορατικὴ ἀντίληψη: αὐτίκα δ' ἔγνω (199).

5) Τελικὰ ἐρχεται ἡ ἀπόφαση γιὰ τὸ καλύτερο, ἔπειτα ἀπὸ ἐλεύθερη ἀπόφαση: ὡς γὰρ ἄμεινον (217).

Τὸ σχῆμα αὐτό, πὺν μᾶς δίνει ὁ Ὅμηρος, δηλ. α) ἀδιαφοροποίητη κατάσταση, β) δυαδική, γ) ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ, δ) ἐλεύθερη ἀπόφαση τοῦ ἀνθρώπου. Θὰ τὸ δοῦμε συχνὰ στὴν ἀρχαία σκέψη μὲ ποικίλους τρόπους καὶ μορφές.

σκέψη είναι κακιά κατά κύριο λόγο για κείνον που τη συνέλαβε» (Ήσιόδος, έργα, 265 - 266) ή «Ένας νόμος πρέπει να βασιλεύη, όσο βασιλεύει ο Δίας»: ή τιμωρία του ένόχου (Αίσχύλος, Άγαμέμνων, 1562 - 1564). Ο Οιδίπους φέρνει μέσα του το θάνατο αυτού που είναι: γιός — όχι γιός, πατέρας — όχι πατέρας, σύζυγος — όχι σύζυγος (Οιδίπους Τύραννος 1182 - 1185, 1224), όξυδερκής — τυφλός.

Ο Έτεοκλής και ο Πολυνείκης άλληλοφονεύονται, ή Κλυταιμνήστρα φονεύει τον άνδρα της, ο Όρέστης τη μητέρα του, ή Μήδεια τὰ παιδιά της, ή Άγαύη τὸ γιό της και είναι πολλές φορές αυτή ή κατάσταση αποτέλεσμα τής «ύ β ρ ε ω ς», τής άλαζονείας.

Η άρχή αυτή τής αυτοκαταστροφής επαληθεύει με μιὰ τέτοια συχνότητα και συνέπεια, ώστε άρνιέται συχνά την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου. Ο χορός στον Οιδίποδα λέει πώς «τὸ νὰ μὴ γεννηθῆ κανένας αξίζει περισσότερο απ' όλα ή αν γεννηθῆ νὰ ξαναγυρίση πάλι απ' όπου ήρθε τὸ γρηγορώτερο». (1223 - 1228). Ο Δημόκριτος διαπιστώνει πώς οί άνθρωποι μισούν τη ζωή και θέλουν νὰ ζήσουν, αποφεύγουν τον θάνατο και τον άναζητούν. (ά.π. 199, 203). Καμιά λοιπόν σοφία δέν μπορεί νὰ θεμελιωθῆ πάνω σ' αυτή την έξόντωση του ανθρώπου από άνθρωπο. Η δυαδική κατάσταση πρέπει νὰ υπερπηδηθῆ.

Άλλά για νὰ γίνῃ κατορθωτή ή υπερπήδηση πρέπει οί δυὸ αντίθετες άπόψεις νὰ ζυγισθούν. Ο Όρέστης κι ή Ίφιγένεια πριν άναγνωρισθούν άμοιβαία διεκδικούν αντίθετα δίκαια. Ο Άχιλλέας πριν όρμήση κατά του Άγαμέμνονα έπρεπε νὰ καταλάβῃ ότι και οί τίτλοι του Άγαμέμνονα είχαν την ίδια αξία με τους δικούς του. Δηλ. έπρεπε νὰ καταλάβῃ ο ήρωας την αντίθετη θέση για νὰ μπορέση ν' άκούση τη συμβουλή τής Άθηνᾶς. Ο Όρέστης πριν σκοτώση τη μητέρα του συνειδητοποίησε τὸ δίλημμα μητροκτόνος — δυσσεβής (Ευριπίδης, Ήλέκτρα 975 - 976) για νὰ διαλέξῃ έπειτα τὸ δρόμο του φόνου, που του διέταξε ο Άπόλλωνας. Η Ήλέκτρα περνάει από την άβυσσο τής άπελπισίας στην έξαλλο χαρά για νὰ μπορέση νὰ συνεργαστῆ αποτελεσματικά στην έκδίκηση (Σοφοκλής, Ήλέκτρα).

Ο Οιδίποδας για νὰ αποκτήση την ύπόσταση του ήρωα πέφτει από τη κορυφή τής διορατικότητας και τής δυνάμεώς του στην άβυσσο τής άδυναμίας και τής τυφλότητας. (Οιδίποδας επί Κολωνῶ).

Ο Ηρακλής σώζει τους δικούς του κι έπειτα τους θυσιάζει για νὰ μάθῃ την ύποταγή στη μοίρα του (Ηρακλής).

Η Άθήνα και ή Σπάρτη έπρεπε νὰ ισορροπήσουν τις αντίπαλες δυνάμεις των για νὰ μπορέση ο Περικλής ν' άναπτύξῃ τὰ μεγαλόπνοα σχέδιά του για την πρώτη (Θουκυδίδης).

Ο διαλεγόμενος με τον Σωκράτη έπρεπε νὰ καταλάβῃ πὸς τὸ ίδιο νερό, ανάλογα με τη άποψη που τὸ έξετάζουμε, μπορεί νὰ είναι χλιαρό ή δροσερό κι ή υγεία καλή ή κακή.

Ο Δικαιοπόλις στους «Άχαρνεΐς» καταλαβαίνει ότι ή Άθήνα και ή Σπάρτη έχουν κι οί δυὸ άδικο κι έτσι μπορούν νὰ κλείσουν ειρήνη διάρκειας.

Πρέπει δηλ. νὰ τιμηθῆ ή ισότητα των άπόψεων: «ισότητα τιμῶν» (Φοίνισσαι, 536).

Στις κοινωνικές σχέσεις ο ήρωας ξεχνάει τον εαυτό του για νὰ προσέξῃ τον άλλον. Ο Άδμητος φιλοξενώντας τον Ηρακλή και ξεχνώντας τὸ πένθος του (στην Άλκηστη), ο Θησεάς θέτοντας την ανθρώπινη δυστυχία πάνω από τὸ προσωπικό του συμφέρον δείχνουν πὸς δέν κλείνονται μέσα στον έγωϊσμό τους αλλά ξέρουν νὰ ζυγίζουν τὸ έγὼ τους με τὸ έγὼ του άλλου ανθρώπου.

Αυτή ή ενέργεια, που συνοδεύεται από άμφιβολία, άναμονή, και δισταγμό άποτελεῖ για τον άνθρωπο μιὰ δοκιμασία καθαροῦ. Ο Κροΐσος, ο Οιδίποδας πεσμένοι

ἀπὸ τῆ δόξα στὴ δυστυχία, παρουσιάζονται ἀνανεωμένοι. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο οἱ ἠθικὲς ἔννοιες ὑποβαλλόμενες σὲ δοκιμασία μὲ τὴ σωκρατικὴ διαλεκτικὴ καταλήγουν στὸ τί ἐστὶ, στὴν οὐσία τους.

Ὁ διπλασιασμὸς αὐτὸς τοῦ ἐγὼ προετοιμάζει τὸν ἄνθρωπο στὸ νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Ἐπίτηδες οἱ μαντεῖες ἐκφράζονται μὲ δίσημο ὕφος: Ὁ σκοπὸς τους δὲν εἶναι νὰ δώσουν μιὰ θεϊκὴ συνταγὴ, ἀλλὰ ἀποβλέπουν στὸ νὰ βοηθήσουν τὸν ἄνθρωπο νὰ διαπλάσῃ τὴ γῆϊνὴ ἀποψὴ του μὲ τὴ θεία ἀποψὴ· θὰ τὸν βοηθήσουν ν' ἀναχθῆ στὸν Κανόνα, στὸν Μέσο Ὄρο, στὴ Θεία Δικαιοσύνη. Ἡ ἀναγωγὴ αὕτη, ποὺ προϋποθέτει τὴν ὅλη μεταστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου, θὰ ὀδηγήσῃ στὴν ἐκλογὴ τῆς καλύτερης λύσης, ἡ ὁποία (δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα λογικῆς σκέψης ἀλλὰ) ὀφείλεται εἴτε στὴν ἀυθόρμητὴ κι ἀπροειδοποίητὴ ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ — ἡ Ἀθηνᾶ ὀρμάει ἀπὸ τὸν Ὀλύμπο γιὰ νὰ συγκρατήσῃ τὸν Ἀχιλλεῦ — εἴτε στὴν ἐπίκληση τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο — ὁ Χρῦσης ἐπικαλεῖται τὸν Ἀπόλλωνα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἐπικοινωνίας ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος ν' ἀκούσῃ ἢ ὄχι τὶς συμβουλὲς τοῦ Θεοῦ. Ἡ Θεία λύση προσφέρεται, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ τέλεια ψυχικὴ μεταστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ παραμένει τὸ δικαίωμα σ' αὐτὸν τὸν τελευταῖο ἢ μὲ ἐλεύθερη προαίρεση ἐκλογὴ τῆς ὀρθῆς ἢ μὴ λύσεως τῶν προβλημάτων του ζυγίζοντας προσωπικὰ τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τῶν διαφόρων λύσεων.

Γι' αὐτὸ λοιπὸν καὶ οἱ ὑποδείξεις τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ποτὲ καθαρές. Ἡ προκαθωρισμένη, ὡς ἓνα βαθμὸ, πορεία τοῦ ἀνθρώπου δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ ἐνεργήσῃ ἐλεύθερα, ὄχι γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ εὐνοϊκὸ ἀποτέλεσμα — ἡ ἐπιτυχία ἢ ἡ ἀποτυχία ἔρχεται ἀπὸ τὸ θεὸ, γιατί αὐτὸς μόνον γνωρίζει τὸ βέλτιον — ἀλλὰ γιὰ νὰ καταστῇ ἄξιος αὐτοῦ ἀναπτύσσοντας ὅλες τὶς δυνατότητες τῆς καλῆς του θέλησης κι εὐσέβειας κι ὅλες τὶς ἱκανότητές του ἀκόμα.

Στὸ παράδειγμα τῆς Ἰλιάδας μόνον ὁ Ἀχιλλεῦς ἀκούει τὴ φωνὴ πῆς Ἀθηνᾶς, ἐνῶ ὁ Πενθέας στὶς «Βάκχες» λέει στὸν Διόνυσο ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβῃ τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Κροῖσος καὶ ὁ Πολυκράτης πάλι θὰ ἔπρεπε ἔπειτα ἀπὸ τὸ προειδοποιητικὸ ὄνειρο νὰ συνέλθουν καὶ νὰ υἱοθετήσουν μιὰ πιὸ καλὴ λύση γι' αὐτούς.

Ὁ Αἴμονας λέγοντας στὸν πατέρα του ὅτι, πεθαίνοντας ἢ Ἀντιγόνη, θὰ σκοτώσῃ καὶ κάποιον ἄλλον παίξει σὲ δυὸ ἐπίπεδα, τῆς ἄγνοιας καὶ τῆς γνώσης. Ὁ θεατῆς καταλαβαίνει ἀμέσως γιατί πρόκειται, ὁ Κρέοντας ἀντίθετα αἰχμαλωτισμένος μέσα στὸ ἐγὼ του, νομίζει ὅτι ὁ Αἴμονας ἐννοεῖ αὐτόν. Ὁ Πενθέας καὶ ὁ Κρέοντας θὰ ἀναγνωρίσουν στὸ τέλος τὸ θεὸ (Βάκχες 859), ἀλλὰ μὲ τί ἀντίτιμο!

Συνοψίζοντας λέμε πὼς γιὰ τὸν ἀρχαῖο Ἕλληνα ἡ τέχνη τῆς ζωῆς συνίσταται στὸ νὰ δῆ κανένας τὶς δυὸ ὄψεις τῆς ζωῆς ἀντικειμενικὰ καὶ νὰ διαλέξῃ τὴ καλύτερη. Περισσότερο ἀπὸ τοὺς σύγχρονους οἱ Ἀρχαῖοι εἶχαν τὴν αἴσθησιν ὅτι ζοῦν σ' ἓνα κόσμον μὲ διπλὴ ἀποψὴ τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ φαινομένου, (δηλ. πῆς ἀμφιβολίας), ὅπου ὁ Κανόνας πρέπει νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸς καὶ μὲ μιὰ μεταστροφὴ ἐσωτερικὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ γίνῃ ἀσπαστὸς ἀπὸ αὐτόν.

γ) Ὁ Κανόνας: Ἡ μεταστροφὴ αὕτη τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει νόημα παρὰ μὲ τὴ σύλληψη τοῦ Κανόνα. Ὁ Κανόνας, ἡ Θεία Δικαιοσύνη, ἐμφανίζεται μὲ τὸ αἰφνίδιο τῆς ὑπερφυσικῆς παρέμβασης, μὲ μόνον τὴν παρουσία του σὰν ἀπόδειξη. «Ἦρθα νὰ δείξω πὼς εἶμαι Θεὸς» λέει ὁ Διόνυσος στὴν ἀρχὴ τῶν «Βακχῶν» (47 - 50). Ὄταν ὁ Παρμενίδης σταματᾷ ἐμπρὸς στὴν πόρτα τῆς Νύχτας καὶ τῆς Ἡμέρας, ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται τείνοντας τὸ χέρι του (ἀπ. 1). Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα λοιπὸν ἔρχεται ἀπὸ τὸν οὐρανὸ, ἀλλὰ δὲν ἐννοεῖ παρὰ ἐκείνους ποὺ ἔχουν προετοιμάσει αὐτὸ τὸ γεγονὸς «μὲ ἓνα καθαρὸ βλέμμα καὶ μιὰ βαθειὰ σκέψη» (Ἰκέτιδες

407 - 417)», «μὲ τὸ μέτρο καὶ τὸ ζυγόν». Ἡ τέτοια ἐνέργεια δέχεται ἀπὸ τοὺς θεοὺς τὴν ἐπιβράβειυσή της.

Ὁ Κανόνας καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι δύο ἐλεύθερα ὑποκείμενα πού ἀλληλοπαρατηροῦνται καὶ ἀναζητοῦν τὴν ἔνωση ἢ τὴν ἄπωση. Ὁ Αἰγισιὸς ἀποκρούει τὶς συμβουλὲς τοῦ Δία, ὁ Αἴας ἀποκρούει τὴ βοήθεια τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ Θεὰ ἀρνεῖται νὰ βοηθήσῃ τοὺς Τρῶες, ὅταν τὴν προσκαλοῦν καὶ ὅταν οἱ Ἕλληνες ἀδικοῦν θὰ εὐνοήσῃ τοὺς Τρῶες. Καμιά φορὰ ὁ Κανόνας ἐμφανίζεται ἐξαπατώνοντας τὸν ἄνθρωπο, ὅπως τὸ δράμα πού ἐμφανίζεται στὸν Ξέρξη ἢ παρεμβαίνει μὲ δυσμενῆ τρόπο, ὅπως ἡ Ἥρα στὴ ζωὴ τοῦ Ἡρακλῆ. Ἄλλες φορὲς πάλι ὁ Κανόνας, ἡ Θεὰ Πρόνοια, ἀπὸ ἀπέχθεια πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα καταφεύγει στὰ βάθη ἐνὸς οὐρανοῦ πού δὲν μπορεῖ τίποτε νὰ τοὺς πλησιάσῃ, ὅπως ὁ Δίας καὶ οἱ Θεοὶ στὴν «Εἰρήνη» τοῦ Ἀριστοφάνη (204 - 212).

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μπορεῖ καὶ ὁ ἄνθρωπος ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ Θεό, ὅπως ὁ Σωκράτης στὶς «Νεφέλες» (821) ἀπορρίπτει τοὺς Θεοὺς τῆς παραδόσεως καὶ ὁ Πενθέας στὶς «Βάκχες» ἀντίθετα ἀπορρίπτει τὸ νέο Θεό.

Ὁ ἄνθρωπος ὅμως εἶναι ἄνθρωπος καὶ ἐὰν ἡ ἀποστολὴ του ἐδῶ κάτω συνίσταται στὸ νὰ ἐξομοιωθῆ μὲ τοὺς Θεοὺς, αὐτὴ ἢ κατάκτηση δὲν μπορεῖ νὰ ξεπεράσῃ ὀρισμένο ὄριο, γιὰ τὸ οἱ Ἐρινύες ἀγρυπνοῦν καὶ συγκρατοῦν τὴν παγκόσμια τάξη (Ἰλιάς, XIX, 418; Ἡρακλείτος, ἀπ. 94, Εὐμενίδης 930).

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει κλιθῆ ἀπὸ τὸν στὸ νὰ ξεπεράσῃ τὸν ἑαυτόν του φέρνοντας τὶς ἰκανότητές του στὴ μεγαλύτερή τους ἀνάπτυξη. Ἄν δραστηριοποιήσῃ ὅλη τὴν ἀνθρώπινη φύση του κρατώντας τὴν ἀνοικτὴ πρὸς τὸν Θεὸ αὐτὸ εἶναι σοφία. Θὰ ἐπιτύχῃ ὁ ἄνθρωπος μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν εὐτυχία; αὐτὸ θὰ γίνῃ, ἂν αὐτὴ περικλείνεται μέσα στὴ μοίρα του ἀλοιῶς θὰ περιοριστῆ ἢ δυστυχία του στὸ ἀναπόφευκτο χωρὶς περισσότερες περιπλοκές. (Ὀδύσεια I, 33 - 34).

Ἡ καταφυγὴ τοῦ θνητοῦ στὴ θεὰ Πρόνοια δὲν εἶναι μέσα στὸν κύκλο τῶν καθημερινῶν ἐνεργειῶν του ἀλλὰ γίνεται σὲ χαρακτηριστικὲς στιγμὲς μόνο. Ὁ Χρύσης διωγμένος ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα καταφεύγει στὸν Ἀπόλλωνα. Ὁ Ἀχιλλέας, συγκρατούμενος ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ, γυρίζει καὶ ἀναγνωρίζει ἀμέσως τὴ Θεά. Ὁ Ἐκτορας ἐγκαταλείπει τὸ πεδίο τῆς μάχης στὸ κρισιμότερο σημεῖο γιὰ νὰ βάλῃ τὶς γυναῖκες νὰ προσευχηθοῦν. Ὁ Οἰδίποδας δὲν βλέπει καθαρὰ παρὰ ὅταν γίνεται τυφλός.

Ὁ Θεῖος Κανόνας δηλ. ἐμφανίζεται νὰ τελειώσῃ αὐτὸ πού ὁ ἄνθρωπος ἄρχισε εἴτε δικαιώνοντας τὶς ἀνθρώπινες ἐλπίδες ἢ ἀκυρώνοντάς τες δηλ. εἶναι αὐτὸς πού θὰ μετατρέψῃ τὰ ἀνθρώπινα σχεδὸν σὲ ὄλα ἢ τίποτε. Μὲ τὸ νὰ δείξῃ ὁ Θεῖος παράγοντας τὴ φιλία του ἢ τὴν ἐχθρότητά του πρὸς τὸν ἄνθρωπο σημαίνει ὅτι τὸ ἀνθρώπινο ὄν ἀξιοποιεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἐσωτερικά, δηλ. τὸ σύμπαν ἀναδιοργανώνεται μέσα του καὶ γύρω του.

Ἡ τεχνικὴ γιὰ τὴ ζήτησι συμβουλῆς ἀπὸ μαντεῖο εἶναι ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη πολὺ ἐνδιαφέρουσα. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπιδεξιότητα καὶ εὐσέβεια. Πρέπει πρῶτα ἐκεῖνος πού ζητάει νὰ διαλέξῃ τὸν κατάλληλο Θεό, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ κερδίσῃ στὴν ἀνάγκη μὲ δῶρα. Ἔτσι ἔγινε τὸ διάβημα τῶν Ἀθηναίων πρὸ τῆς μάχης τῆς Σαλαμίνας. Ὁ Ἡρόδοτος (VII, 141) λέει πὼς ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδας, ὅταν ὁ Ξέρξης ἐξεστράτευσε ἐναντίον της, ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στοὺς Ἀθηναίους, γιὰ τὸ ἂν αὐτοὶ εἶχαν ὑποχωρήσει, ὄλα θὰ εἶχαν καταστραφῆ. Κι' ὅμως οἱ διοσημεῖες τοὺς συμβούλευσαν νὰ φύγουν στὰ πέρατα τῆς γῆς. Ἡ Πυθία εἶπε πὼς ὁ Ἄρης θὰ καταστρέψῃ τὸ κάθε τι. Οἱ πρέσβεις ἔπεσαν στὴ γῆ κατατρομαγμένοι. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς συμβουλεύει νὰ πάρουν στὰ χέρια τους κλαδιὰ ἐλιάς, νὰ πᾶνε στὸ ναὸ καὶ νὰ συμβουλευθοῦν ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ Θεό. Τὸν παρακαλοῦν νὰ τοὺς δώσῃ μιὰ καλύτερη ἀπάντησι στ' ὄνομα τῶν ἱκετευτικῶν κλάδων, ἀλλοιῶς θὰ μείνουν ἐκεῖ ὡς τὸ θάνα-

τό τους. Ἡ Πυθία τοὺς ἀπάντησε τελικὰ ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν Δία καὶ ὅτι μόνο τὰ ξύλινα τεῖχη μποροῦν νὰ τοὺς σώσουν.

Βλέπουμε λοιπὸν πὼς ὅταν ἡ μαντεία εἶναι σκοτεινὴ ἢ ἀποθαρρυντικὴ πρέπει ὁ θνητὸς νὰ ἐπανέλθῃ ἀπαιτώντας μιὰ καλύτερη συμβουλή. Ὁ Κροῖσος ἔκανε, ἀντίθετα, τὸ λάθος νὰ ἀρκεσθῆ στὴ πρώτη ἀπάντηση ἐρμηνεύοντας, ὅπως τὸν συνέφερε, τὴ μαντεία. Ἡ μαντεία φαίνεται σὰν νὰ δίνεται κατὰ στάδια. Φυσικὰ αὐτὴ ἡ σταδιακὴ ἐνημέρωση τοῦ θνητοῦ φθάνει ὡς ἓνα ὠρισμένο σημεῖο ἔρευνας πῆς θέλησης τοῦ ἀνωτάτου τῶν θεῶν, τοῦ Δία δηλ. τῆς ἀνεξάρτητης ὑψίστης δύναμης. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ θνητὸς δὲν μπορεῖ νὰ κάνῃ τίποτε γιὰ μιὰ πιὸ πέρα μεταβολὴ τῆς θέλησης τοῦ Θεοῦ.

Μ' αὐτὴ τὴν ἔτσι δοσμένη μαντεία ὁ θνητὸς ὀφείλει ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰ προβλήματά του. Στὸ παράδειγμα, ποὺ ἀναφέραμε, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι πρέσβεις μετέφεραν τὸ δεύτερο μήνυμα στοὺς Ἀθηναίους τοὺς φάνηκε σκοτεινὸ. Τότε παρεμβαίνει ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ δίνει τὴ γνωστὴ ἐρμηνεία γιὰ τὰ ξύλινα τεῖχη (= τὰ πλοῖα) κι ἀκόμα ὅτι στὴν Σαλαμίνα πρέπει νὰ δοθῆ ἡ ναυμαχία, ἀφοῦ ἡ μαντεία εἶπε «ὦ θεία Σαλαμίς» καὶ ὄχι δυστυχημένη Σαλαμίνα. Δηλ. σὲ τέτοιες περιπτώσεις ὁ ἄνθρωπος ἔχει δυὸ εἰδῶν δυσκολίες: τὴ μία ν' ἀνέβῃ ὡς τὴ πρώτη ἀρχὴ γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ μιὰ ἀπάντηση ὅσο εἶναι δυνατὸ πιὸ καθαρὴ, τὴ δεύτερη νὰ ἐπεξεργασθῆ τὴν ἐκτέλεση τῆς μαντείας χρησιμοποιώντας τις περιστάσεις καὶ τις συνθήκες καὶ κάνοντας νὰ περάσῃ σ' αὐτὲς ὅ,τι ὠφέλιμο περικλείει ἡ ἀπάντηση. Ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος θὰ προσέξῃ ἀμοιβαῖα καὶ τὴν ἀπάντηση καὶ τὰ γεγονότα, τὰ ὅποια θὰ ἀντιμετωπίσῃ μέσα ἀπὸ τὴν ἀμφίβολη ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ. Τὰ ξύλινα τεῖχη μπορεῖ νὰ σημαίνουν τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὰ πλοῖα καὶ ἡ Σαλαμίνα μπορεῖ νὰ σημαίνῃ καταστροφὴ ἢ νίκη. Τὸ Θεῖο δηλ. ἐπεμβαίνει μὲ τὴν προϋπόθεση νὰ θέσῃ τὸν ἄνθρωπο μπροστὰ σ' ἓνα πρόβλημα ἐπιλογῆς, ποὺ κλείνει κίνδυνο, γιὰτὶ ὅσο τὸ γεγονός δὲν ἔχει πραγματοποιηθῆ, ὁ θνητὸς ζῆ μέσα στὴν ἀμφιβολία.

Συμπεραίνοντας διαπιστώνουμε ὅτι τὸ θεῖο δὲν ἐπεμβαίνει παρὰ σὲ καθορισμένα ἀνθρώπινα γεγονότα σὰ μιὰ καθοριστικὴ ἀναφορικότητα. Τρία στάδια προβάλλονται στὸν ἄνθρωπο ἀνταποκρινόμενα στὰ τρία στάδια τοῦ διαθήματος: ἀνάταση, ἐπικοινωνία, πραγματοποίηση καὶ εἶναι:

- α) Μιὰ ὑπόθεση ἀξιόλογη ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ ἱκετευτικὰ δῶρα
- β) Ἐρώτηση πρὸς τὸ Θεὸ μ' ἀναμονὴ τῆς ἀπάντησης.
- γ) Κατανόηση ἀπὸ τὸν θνητὸ καὶ πραγματοποίηση.

Γι' αὐτὸ αὐτὴ ἡ ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ εἶναι σὲ διαφορὸμένη γλῶσσα ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὸ τί θ' ἀποφασίσῃ καὶ σύγχρονα παιγνίδι τῶν Θεῶν.

Ὁ Θεὸς μιλάει μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ διατηρήσῃ τὸ κῦρος του καὶ ν' ἀναγκάσῃ τὸν ἄνθρωπο ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνη τῆς ἀπόφασής του, χωρὶς ν' ἀποκτήσῃ γι' αὐτὸ κῦρος ὑπερανθρώπινο· π.χ. στὸ χρησμὸ τοῦ Κροῖσου: ἐὰν ἐκστρατεύσῃς, θὰ καταστρέψῃς ἓνα μεγάλο βασίλειο. Ὁ Θεὸς μιλάει μιὰ γλῶσσα μεταξὺ τῆς ἀποκάλυψης καὶ τοῦ μυστικοῦ, μιὰ γλῶσσα τῆς θρησκείας. Ἡ σύλληψη τοῦ νοήματος τῆς μαντείας θὰ γίνῃ μὲ μιὰ θρησκευτικὴ διάθεση τῆς ψυχῆς, μὲ μιὰ διαίσθηση, ποὺ δὲν τὴ διαθέτουν ὅλοι. Κλείνει τὸ μεγαλύτερο νόημα μὲ τὶς λιγώτερες λέξεις. Οἱ ἀνθρώπινες σκέψεις εἶναι ἔμμεσες καὶ μὲ μύριες λοξοδρομήσεις κι ἐπαναφορὲς μποροῦν νὰ πετύχουν τὸ νόημα τῆς μαντείας καὶ καμμιά φορὰ νὰ μὴ τὸ πετύχουν ποτέ. Ποιὸ ἦταν τὸ λάθος τοῦ Κροῖσου; νὰ μὴ καταλάβῃ πὼς ἡ κυριαρχία ποὺ ἐμνημόνευε ὁ χρησμὸς ἦταν ἡ δική του. Γιατὶ ὅμως δὲν τὸ κατάλαβε; Γιατὶ ἡ προηγούμενη στάση του στὴ ζωὴ, προσκολλημένη στὰ γήινα ἀγαθὰ, τὸν ἔκανε ἀναίσθητο στὴν πνευματικότητα τῶν θεῶν αἰνιγμάτων. Ἐρμηνεύει τὸ χρησμὸ σὰ κείμενο μὲ μιὰ διάσταση ποὺ δὲν λείπει παρὰ ὅ,τι λείπει. Εἶναι χαμένος ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ στιγμή

πού δοκίμασε μιὰ ἔξαλλη χαρὰ μαθαίνοντας τὴν ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ. Κάτι πού μπορεῖ νὰ ἔχη δυὸ ἀπόψεις τὸ παίρνει σὰν μιὰ. Εἶναι ἀσεβής, γιατί παραδέχεται ὅτι οἱ θεοὶ μποροῦν νὰ θαμπωθοῦν ἀπὸ τὰ πολυτελῆ του δῶρα, ἐνῶ, ὅπως εἶπαμε, ἡ μαντεία ἀπαιτεῖ μιὰ συμβολικὴ ἐρμηνεῖα βασισμένη στὴ θρησκευτικὴ διάθεση τῆς ψυχῆς.

Ἡ αἰνιγματικὴ γλῶσσα τοῦ Ἀπόλλωνα ἐκφράζει τὸ δίσημο τῶν σχέσεων πού μᾶς ἐνώνει μὲ τοὺς θεοὺς. Ἡ μαντεία ἔχει τὴ διπλὴ ἰδιότητα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος νὰ λύνη ἓνα εἰδικὸ πρόβλημα κι ἀπὸ τὸ ἄλλο νὰ βοηθήη τὸν ἄνθρωπο στὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ του: τὸν παροτρύνει νὰ ἐνεργήσῃ μ' ἐπιδεξιότητα, πρᾶγμα πού ἀποτελεῖ προσωπικὴ ἐπιτυχία, καὶ σύγχρονα ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἡ μόνη δυνατὴ ἐπιτυχία ἐρχεται ἀπὸ τοὺς θεοὺς.

Τὸ δίσημο αὐτὸ τῆς μαντείας εἶναι σὰν μιὰ πρώτη μορφὴ τῆς εἰρωνείας πού θὰ χαρακτηρίσῃ τὴ σοκρατικὴ μέθοδο. Ἡ εἰρωνεία ἀποκαλύπτει κρύβοντας, λέει σωπαίνοντας, θριαμβεύει ὑποχωρώντας.

Ὁ χρησμός ὑποχρεώνει τὸν ἄνθρωπο νὰ στραφῇ πρὸς τὸν θεῖο Κανόνα μὲ μιὰ πλήρη μεταστροφή τοῦ εἶναι του καὶ ὅμως ν' ἀποδώσῃ μιὰ σχετικὴ μόνο προσοχὴ στὸ θεῖο Κανόνα κατὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ συγκεκριμένου ἔργου, πού ὀφείλει νὰ ἐκπληρωθῇ. Ἐτσι ὁ ἄνθρωπος κινεῖται ὀλοκληρωτικὰ μέσα στὸ σχετικό, γιατί συλλαμβάνει τὸ Ἀπόλυτο μέσα στὴ προοπτικὴ μιᾶς ἐπὶ μέρους πράξεως καὶ τὸ σχετικὸ σὲ σχέση μ' αὐτὸ τὸ Ἀπόλυτο δηλ. σχετικά (= δυὸ διαθήματα: τὸ ἓνα συλλαμβάνει τὸ Ἀπόλυτο σχετικά, καὶ τὸ δεύτερο συλλαμβάνει ἀπόλυτα τὸ σχετικό). Δηλ. ἔχουμε δυὸ διαστάσεις στὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία: τῆς σοφίας καὶ τῆς ἐκτέλεσης. Κάθε ἀνθρώπινη μοῖρα ἐπιβάλλει τὴ κατάκτηση μιᾶς ἀξίας καὶ τὴν πραγματοποίηση ἑνὸς ἔργου, καὶ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα ἀπὸ μιὰ καλὴ καὶ κακὴ ζωὴ ἀντιστοιχεῖ στὴ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία ἡ κατάκτηση τῆς ἀξίας ἔχει πραγματοποιηθῇ. Πολλοί, ἀσυνείδητα, ἀπὸ ὑπερηφάνεια διατείνονται ὅτι ἔχουν μιὰ ψευδῆ ἄνοδο, ὅπως ὁ Κροῖσος, καὶ παραβιάζουν τὴν παγκόσμια τάξη. Ἐτσι θὰ γνωρίσουν τὴν ἀποτυχία καὶ τὸ μόνο πού μπορεῖ νὰ εὐχηθῇ κανένας γι' αὐτοὺς εἶναι ν' ἀνέβουν ψυχικὰ μὲ τὸν πόνο. Οἱ μεγάλοι ἐγκληματίες δὲν συνειδητοποιοῦν τὸ σφάλμα τους παρὰ τὶς τελευταῖες στιγμὲς, ὅποτε τὸ μέλλον εἶναι ἀποκλεισμένο.

Ὁ φίλος τῶν θεῶν, ἀντίθετα, ἂν δὲν ἔχει τὴ τέλεια εὐτυχία (ὅπως π.χ. ὁ Ἀχιλλέας), ἔχει ὅμως τὴ δυνατὴ εὐτυχία γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Ἄν ὅμως ὁ θεῖος παράγων εἶναι ὑπέρτερος ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο, παραμένει πάντα τὸ πρόβλημα πῶς ὁ ἄνθρωπος νὰ καταλάβῃ τὴ θέληση τῶν θεῶν, ὅταν ἐκφράζεται ἔτσι αἰνιγματικά; Ἡ ἱστορία τοῦ Πολυκράτη τῆς Σάμου καὶ τοῦ Κροῖσου μᾶς μαθαίνει ὅτι πρέπει νὰ εἶναι προσεκτικὸς ὁ ἄνθρωπος στὴ δυαδικότητα τῆς ἀπάντησης καὶ νὰ μὴ προσηλώνεται στὴ μιὰ μόνο ἄποψη. Ἴσως μὲ μερικὲς ἐρωτήσεις γεμᾶτες εὐσέβεια θὰ μπορέσουν νὰ ἀπομακρύνουν τὴν πλάνη πρᾶγμα πού δὲν κατορθώνει ὁ Ξέρξης. Ἴσως ἀκόμα ὁ τελευταῖος αὐτὸς νὰ τιμωρήθηκε δίκαια γιὰ τὴν ἀλαζονεία του.

Πάντως κάθε πράξη πού δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ μιὰ σταθερὴ ἀρχὴ ἢ ἀξία εἶναι καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία. Ὁ Ἀρτάβανος ὑποστηρίζει αὐτὴ τὴ θέση ἐναντία στὸ Ξέρξη. Ὁ τελευταῖος ὑποστηρίζει πῶς μόνο ἡ τελικὴ ἐπιτυχία ἔχει σημασία γι' αὐτὸ πρέπει νὰ αποφασίζουμε τὴ δράση ἐξασφαλίζοντας τὶς εὐνοϊκὲς περιπτώσεις καὶ τοὺς κινδύνους. Ἀλλὰ ὅλοι νοιώθουμε, ὅσοι πιστεύουμε σὶς ἀξίες, πῶς ὁ Ἀρτάβανος ἔχει δίκιο σὲ σχέση μὲ τὸν Ξέρξη, ὁ Ὀρέστης σὲ σχέση μὲ τὴ Κλυταιμνήστρα, ἡ Ἀντιγόνη πρὸς τὸν Κρέοντα, ὁ Νεοπτόλεμος πρὸς τὸν Ὀδυσσεά.

(Συνέχεια στὸ ἐπόμενο)